

Andrej PANČUR*

SOCIALNA MISEL V DRUGI POLOVICI 19. STOLETJA

Industrializacija in socialni problemi v industriji, obrti in kmetijstvu

Socialno vprašanje je bilo eno najbolj perečih problemov 19. stoletja. Za te je bila v prvi vrsti kriva vedno večja industrializacija. Moderna industrija je tako ustvarila pojav industrijskega delavstva, ki je živel in delalo v zelo slabih pogojih. Zlasti sramotno je bilo delo otrok. Delavci so skoraj neprekinjeno delali po 14 in več ur. Delovni prostori so bili zelo nezdravi in delo mnogokrat nevarno. Za to naporno delo so prejeli minimalno mezdo, ki pogosto ni pokrila vseh življenjskih stroškov. Vendar je vsakdo, ki je delal, lahko bil srečen. Nezaposleni delavec, ki zaradi minimalne mezde ni imel nobenih prihrankov, je lahko izbiral le med lakoto in beračenjem.

Industrializacija je zelo prizadela tudi male obrtnike. V nekaterih panogah obrtništva je industrijski način proizvodnje začel povsem izpodrivati samostojno obrt. Konkurenca zaradi industrije se je v Avstriji z vpeljavo obrtne svobode leta 1859 še zaostila. Stari, takrat že preživeti cehovski način proizvodnje je bil dokončno porušen. Prejšnjo relativno socialno varnost je zamenjala groba konkurenca, ki je eksistenčno ogrožala tako mojstre kot njihove pomočnike. Stalno jim je grozila nevarnost, da bodo zdrsnili na položaj industrijskih delavcev.

Liberalna svobodna konkurenca je prav tako ogrožala kmete. Zemljiška odveza jim je leta 1848 res prinesla svobodo, vendar z njo tudi velike denarne obveznosti in vedno višje davke. Z industrializacijo so kmetje vse bolj izgubljali tudi prej tako pomembne postranske zaslužke (domača obrt, prevoznništvo). Železnica je v deželo pripeljala poceni tujo konkurenco. Zaradi pomanjkanja kreditov in oderuških posojil se je vedno bolj večala zadolženost. Novosti so se v konservativnem kmečkem okolju le počasi širile.

Liberalno obdobje**(petdeseta do sedemdeseta leta 19. stoletja)**

Z zmago liberalne gospodarske misli je država vse manj posegala na področje sociale. Za liberalizem je bil odnos med delodajalci in delojemalci stvar prostega pogajanja obeh strank, kamor država ne sme posegati. Tudi cena dela se s ponudbo in povpraševanjem oblikuje na svobodnem trgu. Zato se nihče ne sme vmešavati v pogajanja med "svobodnim" ponudnikom dela in svobodnim povpraševalcem po delu. V resnici je bila stvarnost povsem drugačna od tega liberalnega ideala. Pogajalski položaj delavcev, ki si niso mogli privoščiti brezdelja, če

* Zgodovinar, mladi raziskovalec.

so hoteli preživeti, je bil vedno podrejen. Le redki so bili primeri, ko se je po liberalni doktrini država lahko vmešala v to igro ponudbe in povpraševanja (zaščititi otroškega dela).

Liberalna socialna misel - samopomoč

Vsi liberalci niso v en glas zagovarjali tega grobega kapitalizma. Mnogi so se zavedali težkega položaja nižjih družbenih slojev. Vendar so bila njihova zdravila za socialne bolezni še povsem liberalna. V tem času je bila med liberalci, konservativci in socialisti še močno razširjena razsvetljenska misel o pomembnosti izobrazbe za gospodarski razvoj posameznika in naroda. Tudi na Slovenskem ni bilo nič drugače. Izobrazbi sta zelo velik pomen dajala tako konservativec Janez Bleiweis kot liberalec Ivan Geršak. Liberalno verovanje v moč izobrazbe je bilo celo tako veliko, da so liberalci socialno vprašanje pogosto omejili le na vprašanje izobrazbe. Samo s primerno (liberalno) izobrazbo se bo lahko delavec povzpел v meščanski stan. S pomeščanjem revolucionarnega proletariata bo nato rešeno tudi socialno vprašanje.

Tisti liberalci, ki se niso zanašali le na izobrazbo, so rešitev iskali v samopomoči delavcev, obrtnikov in kmetov. Ker so liberalci prisegali na samoregulacijski svobodni trg, so odklanjali vsako vmešavanje v gospodarske odnose. Vendar ni nič narobe, če posamezniki proti sovražni konkurenci združijo svoje moči in to s pomočjo najrazličnejših združnih organizacij. Liberalna ideja samopomoči je prišla najbolj do izraza pri Hermannu Schultze-Delitzschu. Odločno je odklanjal politično borbo delavcev kot sredstvo za izboljšanje socialnega položaja. Namesto tega je priporočal ustanavljanje hranilnih, konzumnih in produktivnih zadrug. Njegove ideje so imele v Avstriji zelo velik vpliv. Tudi prve posojilnice, ki jih je v sedemdesetih letih na Slovenskem začel ustanavljati Josip Vošnjak, so temeljile na njegovih načelih, ki so bila prilagoljena slovenskim razmeram.

Nekateri liberalci so na socialnem področju posegli še veliko dlje. Tako imenovani liberalni demokratje so se dobro zavedali nemogočih življenjskih razmer delavcev in propadanja obrtnikov in kmetov, ter so zato zahtevali socialne reforme. Vendar so bili ti glasovi med liberalci takrat še v veliki manjšini. Mnogi liberalni socialni zakonski predlogi preprosto niso šli skozi parlamentarno proceduro. Izboljšanje delovnih pogojev je bilo še naprej stvar prostih pogajanj med delavci in delodajalci.

Socialistična socialna misel - državna pomoč in revolucija

Liberalni socialni nazori so v 60. letih dobili močnega nasprotnika v socialistični misli. Ideje Karla Marxa takrat v Avstriji še niso imele mnogo privrženecv. Veliko večji vpliv je imel Ferdinand Lassalle. Zanj je bila gola samopomoč za delavce samo iluzija. Ker so delavske mezde zadoščale le za golo preživetje, je pri ustanavljanju zadrug zahteval odločno pomoč države. Prvi korak pri uresničitvi tega cilja naj bi bila splošna in enaka volilna pravica. Šele z volitvami bi lahko proletariat tako vplival na državo, da bi mu pomagala pri graditvi združne organizacije. S tem bi delavci postali svoji delodajalci. V nasprotju z libe-

ralnimi pričakovanji se s tem delavci ne bi pomeščanili, temveč bi odpravili izkoriščevalski meščanski razred. Te Lassallove ideje so se konec 60. let v Avstriji najbolj očitno kazale v mnogih delavskih izobraževalnih društvih. Tudi v ljubljanskem so leta 1872 lassallovci povsem izrinili pristaše liberalne samopomoči.

V sedemdesetih letih je začela v začetku uspešna delavska organizacija pod pritiski policijskega nasilja in gospodarske krize razpadati. Delavci so se razcepili na zmerno in radikalno skupino. Prvi so si še kar naprej prizadevali z legalnimi sredstvi spremeniti obstoječi družbeni red. Radikalni delavci pa so nasprotno to hoteli doseči po nasilni poti. Takratno Avstrijo so tako kot skoraj celo Evropo pretresali anarhistični atentati, policijske aretacije in odmevni sodni procesi. Tudi slovensko ozemlje je bilo s procesom proti voditeljem ljubljanskega delavskega izobraževalnega društva leta 1884 v Celovcu sestaven del teh burnih časov. Z "rdečim terorjem" se je po državi vse bolj širil strah pred "rdečo nevarnostjo".

Konservativna katoliška socialna misel in rojstvo krščanskega socializma

Tretji izvir takratne socialne misli v Avstriji so bili katoliški konservativci. Ti so se proti perečim socialnim problemom še borili s starimi sredstvi, ki so temeljila na karitativni dejavnosti in krščanski moralni vzgoji. Prepričanje, da je morala, ki ne temelji na katoliškem nauku, kriva za večino gospodarskih težav, je živelo skozi vse obravnavano obdobje. Po katoliškem prepričanju so moralna in gospodarska vprašanja tesno povezana z vero. Za gospodarske težave slovenskega prebivalstva je tako kriva kmečka nečimrnost, zapravljivost, prebahave dote, kupovanje tistega, kar se je prej izdelovalo doma, pogubno pijančevanje, pretirano igranje loterije, pohujšljivi plesi, malopridni kmečki posli, nadležni berači, neskromni delavci in podobno.

Vendar je sčasoma tudi v katoliški konservativni svet vse bolj prodiralo spoznanje, da je za izboljšanje socialnega stanja ogroženih slojev obstoječo družbo treba tudi spremeniti, se pravi reformirati. Za vse težave tedanje dobe naj bi bil kriv brezbožni liberalizem. Ta je s poudarjanjem neomejene svobodne konkurence dal kapitalizmu v roke tako veliko moč, da je lahko zaslužnil celotno družbo. Liberalna svoboda je tako le svoboda izkoriščevalskega kapitala.

Antiliberalizem, antikapitalizem in tudi antisemitizem so bile glavne značilnosti novega katoliškega konservativizma, ki si je prizadeval za socialne reforme. Duhovni oče tega gibanja je bil nemški škof Wilhelm Ketteler. V prvi polovici sedemdesetih let so se te ideje začele širiti tudi po Avstriji, kjer je bil vodilni figura Karl Vogelsang. V začetku so bile njegove ideje omejene na ozek krog ljudi, ki so se zbirali na Dunaju in so v veliki meri pripadali konservativnemu plemstvu. Vendar so kljub svoji maloštevilnosti imeli velik vpliv na konservativno socialno zakonodajo osemdesetih let. Šele v tem desetletju so se te ideje začele bolj intenzivno širiti, tako da je sčasoma to konservativno gibanje preraslo v krščanski socializem.

Med Slovence so se te ideje širile prek časopisja in z bivanjem nekaterih Slovencev na Dunaju. V osemdesetih letih jih je s pomočjo številnih člankov vneto zagovarjal duhovnik Ivan Belec. Vendar so njegovi članki ostali skoraj neopaženi. Posamezne krščanskosocialne ideje so sicer zagovarjali različni pisci,

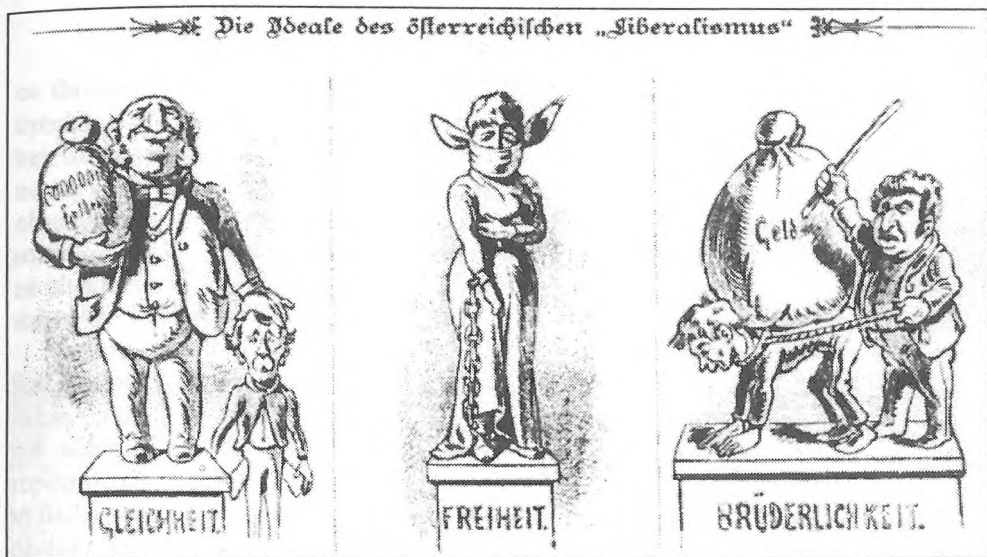
vendar jih nikoli niso strnili v celoto. Šele na prehodu iz 80. v 90. leta se je teh idej sistematično oprijela mlajša katoliška duhovščina, med njimi zlasti Janez Evangelist Krek, Andrej Kalan in Ignacij Žitnik. Pri tem je treba tudi poudariti, da vsi konservativci niso bili katoliško naravnani. Kot naš Janez Bleiweis jih je veliko še pripadalo staremu razsvetljskemu jožefinizmu. Šele v 80. letih je tudi v teh konservativnih krogih nastopilo ponovno "pokristjanjenje".

Osnova vsem tem konservativnim socialnim idejam je bila sprememba individualistične liberalne družbe v kolektivistično harmonično stanovsko družbo. Vzor za to družbo so iskali v srednjeveški stanovski družbi, seveda prilagojeni modernim razmeram. Za konservativce sta bila najpomembnejša kmečki in obrtniški stan, ki naj bi bila glavno zagotovilo za ohranitev katoliških konservativnih nazorov v družbi. Če padeta ta dva stanova, bo tudi celotna družba padla v brezverski socializem. Brezverski liberalizem je tako le prehodna stopnja na poti do zmage proletariata. Zato je treba za vsako ceno premagati liberalizem in s socialnimi reformami utrditi srednji stan. Nevarnost delavske revolucije je kratkoročno treba odpraviti s socialnimi reformami, dolgoročno pa z združenjem delodajalcev in delojemalcev v skupen stan.

Zavzemanje konservativnih reformatorjev za delavce in nižji srednji sloj je bilo včasih tako močno, da so liberalci marsikaterega visokega konservativnega plemiča in duhovnika označili za rdečkarja. Med liberalci je veljaval prastrah pred morebitno povezavo teh nasprotnikov v boju proti liberalni prevladi. Zato se je takrat končal skupni boj liberalcev in delavcev proti prevladi absolutistične države in katoliške cerkve.

Gospodarska kriza (1873-1896) in poraz liberalne misli

Gospodarska kriza iz leta 1873, ki je prerasla v dolgotrajno depresijo, je s prestola dramatično vrgla prevlado liberalnih idej. Zaradi krize je bilo vedno več delavcev brezposelnih. Slab položaj obrtništva in kmetijstva se je še poglobil. S to krizo je bilo konec liberalne utvare o neprestanem gospodarskem in družbenem napredku. Omajano je bilo zaupanje v samozdravilno moč liberalnega tržnega gospodarstva. Liberalni gospodarski nazori so se izkazali za napačne in liberalizem je dramatično pričel izgubljati svojo moč. Nasprotno pa so postali močnejši konservativni nazori, ki v času vsesplošnega napredka niso mogli priti do izraza. Uveljavil se je protekcionizem. Celo liberalci so sedaj zahtevali državno vmešavanje v gospodarstvo. Država je tako začela poddržavljati obstoječe železnice in graditi nove, z velikimi subvencijami je podpirala industrijo in poskušala rešiti borzo, predvsem pa je posnemala druge evropske države (zlasti Nemčijo) in stopila na pot omejevanja svobodne trgovine z višanjem carin.

Prikaz liberalizma kot so ga videli njegovi idejni nasprotniki. Prva sličica prikazuje liberalno razumevanje enakosti, druga svobode in tretja bratstva.

Obdobje konservativnih socialnih reform (osemdeseta leta)

Liberalci so se morali umakniti z oblasti šele leta 1879, ko je vlado prevzel Eduard Taaffe. Iz množice konservativnih in nacionalnih slovanskih strank, ki jih je večinoma združeval le strah pred ponovnim prihodom liberalcev na oblast, je uspel sestaviti unčikovito koalicijo. Z njeno pomočjo se je obdržal na oblasti polnih 14 let. Ker je stabilnost njegove vlade temeljila tudi na konservativcih, med katerimi so imeli velik vpliv konservativni katoliški reformatorji, je moral ugoditi njihovim željam in izpeljati socialne reforme. Z njimi naj bi okrepili srednji stan (obrtnike in kmete) in spodnesli konkurenčna krila industrijskemu kapitalizmu. Ker je večina industrialcev takrat podpirala opozicijski liberalni tabor, so vladne stranke brez težav podprle predlagane socialne reforme, s katerimi so omejili predvsem konkurenčnost industrije nasproti obrti.

Vendar vladne stranke reform niso podprle le zaradi teh razlogov. Bili so tudi čisto politično preračunljive. Da bi namreč Taaffe lahko okrepil svojo šibko večino v državnem zboru, je leta 1882 izvedel volilno reformo, pri kateri je za toliko znižal volilni cenzus (iz 10 na 5 gld.), da so tudi manj premožni obrtniki in kmetje dobili volilno pravico. Najboljša vaba, s katero bi lahko ujeli na trnek te nove volilce, so bile prav zahtevane socialne reforme. Tudi večina liberalcev je prav zato postala vneti zagovornik teh in še veliko bolj radikalnih reform.

Delavci so bili tudi s to volilno reformo izključeni iz volilnega sistema. Vendar je bilo zaradi takratnega velikega strahu pred rdečo nevarnostjo delavce prav tako treba umiriti. Pri tem so po nemškem zgledu uporabljali dvojno strategijo - politiko korenčka in palice. Po eni strani so hoteli grozečo nevarnost umiriti s policijskimi ukrepi, po drugi strani pa s socialnimi reformami.

Reforme v prid obrtnikom

Za konservativce so imele težave obrtnikov prednost. Proti obrtni svobodi so se obrtniki v prvi vrsti nameravali boriti z uvedbo dokaza o izučenosti. Obrtni zakon iz leta 1859 sje imel kar se da malo zapovedi in prepovedi o tem, kdo vse lahko opravlja posamezno obrt. Na široko so odprli vrata za vse ljudi, ki so se želeli lotiti obrtništva. Prosto obrt je lahko opravljal vsakdo, ki je imel pravico, da sam upravlja svoje premoženje in pri tem še ni bil kaznovan. Za začetek delovanja je zadostovala zgolj prijava. Poleg velike večine prostih obrti so obstajale še nekatere obrti, za katere je bil z ozirom na javnost potreben dokaz o usposobljenosti ali oblastvena koncesija.

Ta zakon je spodbudil nastanek novih proizvodnih obratov, ki so ostro konkurirali že obstoječim. Huda je bila konkurenca tovarn, ki so enako blago izdelovale veliko ceneje kot obrtniki in so tudi lažje prišle do potrebnega kapitala. Ko je nato nastopila še gospodarska kriza z manjšim povpraševanjem in padanjem cen, se je položaj obrtnikov še poslabšal. Ogroženi obrtniki so rešitev iskali v omejevanju svobodne konkurence. Predvsem jih je motilo to, da je lahko vsakdo odprl obrt, čeprav se obrti sploh ni izučil in tako ni šel po do takrat običajni poti, ki je prek vajenca in pomočnika vodila do samostojnega obrtnika. Zato so zahtevali, da lahko obrt odpre le tisti, ki se je obrti tudi zares izučil in ima o tem potreben dokaz.

Drugi problem obrtnikov so bile obvezne obrtne zadruge. Obrtni zakon iz leta 1859 je sicer predvideval ustanavljanje obrtnih zadrug, v katere se morajo včlaniti vsi obrtniki določene stroke. Vendar tega zakona dejansko niso nikoli izvrševali. Zato so obrtniki zahtevali nov zakon, po katerem bi imele nove obvezne obrtne zadruge veliko večja pooblastila. Obrtniki - mojstri so pri tem še zahtevali, da bi imeli le oni pravico soodločati pri vodenju zadrug, čeprav bi morali biti člani tudi pomočniki in vajenci.

Pod pritiskom močnega obrtnega gibanja, v katerem so aktivno sodelovali tudi slovenski obrtniki, je leta 1883 končno izšla prva obrtna novela, ki je urejala področje obrtništva. Z njo so odpravili obrtno svobodo. Poleg svobodnih in koncesijskih obrti so uvedli še obrtniške obrti, ki so po številu odločno prevladovali. Kdor je hotel opravljati eno od obrti, je moral predložiti dokaz, da se je tiste obrti tudi izučil. Poleg tega je obrtna novela uvedla obvezne obrtne zadruge z velikimi pristojnostmi. Vendar ta določila niso veljala za tovarne, se pravi za zaključene proizvodne prostore, v katerih je zaposlenih 20 ali več delavcev in uporabljajo stroje kot nujno potrebni del proizvodnje.

Zaradi prednosti industrijske proizvodnje so nekatere obrti v primerjavi z industrijo kljub svojemu privilegiranemu položaju še kar naprej pešale. Zato so obrtniki zahtevali še večje privilegije. Čeprav jim je šla vlada zelo na roke (nižji davki, delavska socialna zakonodaja za pomočnike ni veljala), jim v vsem vseeno ni mogla ugoditi. Zavedala se je, da je pri industrijski proizvodnji kapital pomembnejši od formalne izobrazbe in zato ni nikoli vpeljala dokaza o izučenosti za lastnike tovarn.

Reforme v prid delavcem

Drugi socialni problem, ki so ga poskušali rešiti z reformami, je bilo delavsko vprašanje. Delavcem so kot korenček ponudili obsežno socialno zakonodajo, s katero se je takratna Avstrija uvrstila ob bok državam z najboljšo socialno zakonodajo. Vendar s to zakonodajo niso bili zaščiteni prav vsi delavci, temveč le obstoječemu družbenemu redu najbolj nevarni industrijski delavci. Zaradi lastnih interesov so konservativni obrtniki, kmetje in veleposestniki iz nje izključili obrtne in kmetijske delavce, čeprav je bil njihov socialni položaj praviloma še veliko slabši kot položaj tovarniških delavcev.

Delo otrok je bilo v 19. stoletju običajno. Otroci so delali ponoči ob soju petrolejk.

Leta 1883 so bili uvedeni obrtni ali bolje rečeno industrijski inšpektorji. Ti inšpektorji so redno pregledovali socialno stanje v tovarnah in pri tem preverjali, ali se vodstva tovarn drže predpisanih zakonov. Čeprav so bila njihova sredstva in pristojnosti še zelo omejeni, so vendar pomenili velik korak naprej v smeri zaščite industrijskega delavstva. Že naslednje leto so izšli zakoni za zaščito rudarjev. Leta 1885 je nato izšla druga obrtna novela, mejni kamen avstrijske delavske zakonodaje. Z njo je bil prvič omejen delovni čas na največ 11 ur dnevno pri šest dnevnem delovnem tednu. Otroško delo do 12. oziroma 14. leta je bilo prepovedano. Mladoletnikom (14. - 16. leto) in ženskam ni bilo več treba opravljati nočnega in prenapornega dela. Nosečnicam je bilo dovoljeno varstvo za štiri tedne po rojstvu otroka. Plačo so morali delavci dobiti v denarju in ne v blagu.

Sedaj je bilo na vrsti zavarovanje, ki so ga večinsko financirali delodajalci in v manjši meri delavci. Leta 1887 je tako izšel zakon o nezgodnem in leta 1888 o bolniškem zavarovanju. Leta 1889 je bilo tudi ponovno urejeno delavsko zavarovanje za rudarje.

Reforme v prid kmetom

Kmetijske reforme so potekale ločeno od zgornjih reform v okviru obrtnih novel. Zadolženost kmetij je bila takrat največji problem, ki je mučil kmete. Zadolženost seveda ni povzročila krize, temveč je bila le njen najbolj očitni zunanji pojav. Z naraščajočo agrarno krizo v 70. letih je potreba po kreditih vse bolj naraščala, kar je bilo ob pomanjkanju omejevalnih zakonov naravnost idealno okolje za bohotenje oderuštva najhujše vrste. V pretežno agrarnih slovenskih deželah s slabo razvitimi denarnimi ustanovami in slabimi možnostmi za primeren zaslužek je bilo težko dobiti primerna posojila. Zato si je kmet v stiski prepotrebni denar izposodil pač kjerkoli ga je že dobil. Posojila z nekaj sto procentnimi letnimi obrestmi niso bila nobena redkost. Ker je bil donos zastarelega kmetijstva daleč pod višino obresti, so bile kmetije iz leta v leto vse bolj zadolžene. Ko kmet ni mogel več poravnati svojih obveznosti je bila kmetija prodana na javni dražbi. Iztržene vrednosti so bile večinoma zelo nizke in v javnost se je vse bolj zarezovala podoba bobna, ki razglša dražbo in izgon poštene kmečke družine z rodne grude.

Nova vlada si je zato pod pritiskom javnega mnenja vse bolj prizadevala, da z zakoni poseže v neomejeno konkurenco ponudbe in povpraševanja na področju bančništva. Državni zbor je leta 1881 ponovno uvedel zakone, ki so prepovedovali previsoke obrestne mere. Vendar kljub pričakovanju to problema previsokih obrestnih mer za kmetijstvo ni odpravilo. Kmet je preprosto potreboval cenejše kredite. Te so mu lahko dale le posojilnice, v katere bi kmetje s skupno močjo vplačevali deleže in od katerih bi tudi dobili posojila. Vendar se pri tem kmet ne more zanašati le na samopomoč, temveč tudi na državno podporo. Vlada je zato uslišala kmetove želje in začela z zakoni spodbujati ustanavljanje posojilnic. V nasprotju z liberalnimi zadrugami po sistemu Schulze-Delitzsch nove zadruge po sistemu Raiffeisen niso izključevale državne pomoči. Bile so tudi veliko bolj centralizirane in demokratično vodene. In prav nastanek široke mreže posojilnic, za katere je na Slovenskem zaslužen predvsem Janez Evangelist Krek, je skupaj z novo gospodarsko konjunkturo konec stoletja pripeljal do popuščanja dolžniške krize.

Za enega od glavnih vzrokov za propadanje kmetijstva so razglasili takrat veljavno dedno pravo. Pristojbine, ki so jih morali ob dedovanju plačati dediči, so bile precej velike. Še več, po takratnih zakonih se je kmetija ob smrti posestnika brez oporoke razdelila na enake deleže med vse potomce. S tem je kmetija razpadla na majhna posestva, nezmožna preživetja. Običajno je takrat eden od dedičev prevzel kmetijo in ostalim dedičem izplačal njihov delež v denarju. Ker pa ni imel potrebnega denarja, je bil že na samemu začetku obremenjen s tako rekoč neizplačljivim dolgom. Zato je bilo treba prenarediti dedno pravo tako, da bi glavni dediči lahko gospodarsko preživeli in ostali dediči ne bi bili preveč oškodovani.

Takrat zelo popularna in večkrat omenjena rešitev za ta problem so bili kmečki domovi. To naj bi bile kmetije takšne velikosti, na katerih bi lahko kmečka družina dostojno živela in ki se je ne bi smelo razkosati, bodisi z dedovanjem ali odprodajo kos za kosom. Takšna kmetija bi bila lahko zadolžena le do določene še sprejemljive meje. Vendar vlada nikoli ni uzakonila takšnih kmečkih domov, čeprav je odločno posegla tudi v ta problem. Že leta 1883 je izdala komasacijski zakon, s katerim naj bi pospešili združevanje raztresenih zemljišč za lažjo obdelavo. Leta 1889 je nato izšel nov zakon o dedovanju kmetije, ki pa so ga morali sprejeti še deželni zbori prilagojenega za vsako deželo posebej. Povrhu so sodišča še naprej priznavala v deželi običajno dedno pravo. Zato je problem drobljenja zemljišča ostal na dnevnem redu kmetijske politike.

Obdobje množičnih strank

Konec 80. let so se vse bolj uveljavljale stranke, ki se niso več obračale na elito meščanskih volilcev, temveč na ljudske množice. Svojo glavno moč so črpale iz nezadovoljstva teh množic z družbenim in gospodarskim stanjem v državi. Njihovi volilni programi so zato vsebovali jasne obljube o spremembah, ki jih bodo izvedle v korist množice.

Iz konservativnih vrst so zato v tem času izšle krščansko socialne stranke, ki so svojo moč iskale v od kapitalizma ogroženem srednjem razredu. Svoj socialni program so glasno obelodanile na drugem avstrijskem katoliškem shodu leta 1889 na Dunaju, odmevno potrditev pa je ta program dobil leta 1891 z delavsko okrožnico papeža Leona XIII. Shod in okrožnica sta imela tudi odločujoči vpliv pri nastanku socialnega programa katoliške Slovenske ljudske stranke. Prav v tem času je spet zaživela tudi avstrijska socialdemokratska stranka. Po usodnem sporu med radikalno in zmerno strujo je leta 1888/89 Victorju Adlerju na kongresu v Hainfeldu uspelo združiti stranko. Stranka se je zlasti zavzemala za osemurni delovnik in predvsem za splošno in enako volilno pravico, s pomočjo katere bi prišli na oblast. Temu gibanju so se aktivno pridružili tudi Slovenci, ki so leta 1896 ustanovili celo lastno stranko.

Nacionalizem je bil glavni dejavnik, ki je navduševal takratne množice. Ostri nacionalni boji so bili stalnica takratne politične scene. Ti boji so skoraj onemogočili normalno delovanje državnega zbora. Zato je državna birokracija prevzela inicijativo pri oblikovanju novih socialnih reform. Nove reforme so pri tem le nadgrajevali na temelj iz 80. let.

LITERATURA

- Granda Stane: I. in II. slovenski katoliški shod. Missiev Simpozij v Rimu. Celje 1988, str. 95-109.
- Lukan Walter: Socialni katolicizem v Avstriji in pri Slovencih v drugi polovici 19. stoletja. Missiev simpozij v Rimu. Celje 1988, str. 110-122.
- Perovšek Jurij: Schulze-Delitzscheva zadružnogospodarska doktrina kot liberalni odgovor na socialno vprašanje v 19. stoletju. Prispevki za novejšo zgodovino, 1997, št. 1, str. 17-34.

- Perovšek Jurij: Prilagoditev Schulze-Delitzschevih združnogospodarskih zamisli na Slovenskem v letih 1872-1895. Prispevki za novejšo zgodovino, 1998, št. 1-2, str. 5-13.
- Rozman, Franc: Socialistično delavsko gibanje na slovenskem Štajerskem. Ljubljana 1979.
- Vodopivec Peter: Gospodarski in socialni nazori Bleiweisovega kroga. Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike. Ljubljana 1983, str. 25-41.
- Vodopivec Peter: O socialnih in gospodarskih nazorih nemškega meščanstva na Kranjskem od konca 60. do začetka 80 let 19. stoletja. Prispevki za novejšo zgodovino, 1987, št. 1-2, str. 7-32.